

Araştırma Makalesi

Göçün Seçilmiş İktisadi Etkileri: Pozitif ve Normatif Açından Bir Değerlendirme¹

Merter Mert²

Öz

Bu çalışmanın amacı, göçün seçilmiş iktisadi etkilerinin pozitif ve normatif olarak ayrıştırması gerekliliğini göstermek ve bu ikisi arasındaki seçimin nasıl yapılabileceğini tartışmaktır. Bu amaca ulaşmak için betimsel analiz yöntemi kullanılarak önce pozitif ve normatif iktisat arasındaki fark açıklanmış, sonra, pozitif ve normatif iktisadın göç ile bağlantısı kurulmuştur. Daha sonra, pozitif iktisat bağlamında; matematiksel olarak büyüme muhasebesi açıklanmış ve göçün büyüme oranı üzerindeki etkileri saptanmış, ardından, Lewis modeli ve demografik fırsat penceresi üzerinden göçün etkileri tartışılmıştır. Sonrasında, aslında pozitif iktisat kapsamındaki çalışmalardan olan Hirschman'ın (1958) ve Rybczynski'nin (1955) çalışmalarına dayanarak normatif iktisat bağlamında çıkarımlar yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, göçün pozitif iktisat bağlamındaki etkileri incelendiğinde, en azından, göç edenlerin işgücü başına sermaye büyümesi üzerindeki etkisi, göç edenlerin verimlilik büyümesi üzerindeki etkisi, göç edenlerin işgücü büyümesi üzerindeki etkisi, göç edenlerin işgücü başına sermayenin marjinal ürünü/ işgücü başına sermayenin ortalama ürünü üzerindeki etkisi, göçün sınırsız emek arzını çoğaltan etkisi ve göçün demografik fırsat penceresinin kapanma süresini geciktiren etkisi araştırılmalıdır. Bir diğer sonuca göre, göçün etkileri yalnızca göçün getirileri üzerinden pozitif bir yaklaşımla incelendiğinde, günümüzün kalkınma iktisadının temel kavramları olan insani gelişme ve kapsayıcı büyüme perspektifinden konuşulmamış olacağı için göçün etkileri pozitif ve aynı zamanda normatif olarak ele alınmalıdır. Bu doğrultuda, göçün pozitif ve normatif olarak ayırt edilen etkilerinin nasıl seçileceğinin tartışılması için Hirschman'ın çerçevesi kullanıldığında şu sonuç elde edilmiştir. Öncelikle normatif bir bakış açısından hareket edildiği takdirde, bu sayede çoğalacak olan iktisadi kaynaklar ekonominin büyümesini sağlayacak ve pozitif yaklaşımın getirisini mümkün kılacaktır. Tersine, öncelikle pozitif bir bakış açısından hareket edildiği takdirde, bu sayede ortaya çıkacak olan gelir artışı normatif yaklaşımın finansmanını mümkün hale getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kalkınma, Büyüme, Pozitif iktisat, Normatif iktisat.

¹ Makale Geliş Tarihi: 30.08.2022 Makale Kabul Tarihi: 25.09.2022

Bu çalışma, 1-2 Ağustos 2021'de 4th International Conference on Globalization & International Relations adlı konferansta sunulan Göçün iktisadi kalkınma ve büyüme üzerindeki arz yanlı etkisi, dünya göç raporu ve Türkiye adlı tam metin bildirinin, 23-24 Mart 2022'de 2. International Symposium Global Migration Phenomenon With Its Security, Economic, Social, Political and Cultural Dimensions adlı sempozyumda sunulan Göçün etkileri: pozitif ve normatif yaklaşımlar arasındaki seçim ve Göç, kapsayıcı büyüme ve Rybczynski teoremi adlı tam metin bildirimlerin ve Kalkınma ve Büyüme İktisadi, Nobel Yayınları, 2019 kitabında yer alan kimi kısımların gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Doç, Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, Ankara, Türkiye, merter.mert@hbv.edu.tr

ORCID NO: 0000-0001-5359-1041

Research Article

Selected Economic Effects of Migration: An Assessment from Positive and Normative Perspectives

Abstract

The aim of this study is to show the necessity of separating the selected economic effects of migration as positive and normative and to discuss how the choice between the two can be made. In order to achieve this aim, using the descriptive analysis method, first, the difference between positive and normative economics is explained, and then the connection between positive and normative economics and migration is established. Then, in the context of positive economics, growth accounting is explained, and the effects of migration on the growth rate are determined mathematically. Then the effects of migration are discussed through the Lewis model and the theory of demographic transition. Afterwards, inferences were made in the context of normative economics based on the studies of Hirschman and Rybczynski, which are actually studies within the scope of positive economics. According to the results of the study, when the effects of migration in the context of positive economics are examined, at least the effect of immigrants on capital per labour growth, the effect of immigrants on productivity growth, the effect of immigrants on labour force growth, the effect of immigrants on the marginal product of capital per labour / average product of capital per labour, the effect of immigrants on increasing the unlimited labour supply and delaying the closing time of the demographic window of opportunity, should be investigated. According to another conclusion, since the basic concepts of today's development economics are normative, if the effects of migration are examined with a positive approach based on only returns of migration, the normative effects of migration will not be discussed. Accordingly, when using Hirschman's framework to discuss how to select the positive and normative effects of migration, the following result was obtained. First of all, if we act from a normative point of view, the economic resources that will increase in this way will ensure the growth of the economy and make the return of a positive economics approach possible. On the contrary, if we act from a positive point of view, the income increase that will emerge in this way will make the financing of the normative approach possible.

Keywords: Migration, Development, Growth, Positive economics, Normative economics.

1. Giriş

İlk Dünya Göç Raporu 2000 yılında sonucusu ise 2021'de Dünya Göç Raporu 2022 adıyla yayımlanmıştır (International Organization for Migration, 2000 ve 2021). İlk ve son rapor karşılaştırıldığında uluslararası göçmenler neredeyse iki katına çıkmış ve 150 milyon kişiden 281 milyon kişiye yükselmiştir. Bunların yaklaşık % 48'i kadındır. 2000 yılı raporuna göre çocuk göçmenlerin oranı % 16 iken 2022 raporunda bu oran % 14,6'dır. Diğer taraftan, yukarıdaki sayısal bilgiler raporların yayımlandığı yıl bilgilerini değil, raporda yer verilen mümkün olan son yılın bilgileridir. 2022 raporuna göre, 1970 yılında yaklaşık 85 milyon göçmen varken, bu sayı o yılki dünya nüfusunun % 2,3'üne karşılık gelmektedir, 2020 yılında yaklaşık 281 milyon göçmen vardır ve bu da o yılki dünya nüfusunun % 3,6'sıdır. 2022 raporuna göre uluslararası göçmenlerin yaklaşık % 78'i çalışma çağındadır yani 15-64 yaş aralığındadır. Türkiye 2020 yılında uluslararası göçmenlerin göç ettiği ilk yirmi hedef ülke arasında on ikinci sıradadır. 2020 yılında mültecilerin çok büyük bir kısmı Türkiye'ye gelmiştir. Hatta "2020 yılında Türkiye, çoğunluğu Suriyeliler olmak üzere 3,6 milyonu aşkın mülteci ile dünyanın en büyük ev sahibi ülkesi" olmuştur (International Organization for Migration, 2021, s. 46).

Göç olgusuyla yoğun bir şekilde karşı karşıya olan Türkiye'de göçün büyüme ve kalkınma üzerindeki etkileri çeşitli çalışmalarda incelenmiştir. Örneğin Çılbant ve diğerleri ((2018), 1990-2016 dönemi verilerini kullanarak Avrupa Birliği ve Türkiye için göç ile toplam faktör verimliliği arasındaki ilişkiyi ekonometrik olarak incelemiş ve göçün verimlilik üzerinde anlamlı bir etkiye neden olmadığı sonucunu elde etmiştir. Meçik ve Koyuncu (2020) ise 1991-2018 verilerini kullanarak Türkiye için göç ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ekonometrik olarak incelemiş ve göçten iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu hâlbuki tersine bir nedensellik ilişkisi olmadığını saptamıştır.

Diğer taraftan, göçün iktisadi kalkınma ve büyüme üzerindeki etkileri daha geniş bir çerçevede açıklanabilir. Örneğin Borjas'ın çalışmalarından hareketle göç artığı kavramı üzerinden göçün etkileri analiz edilebilir (Borjas, 1995 ve 2010). Bir başka açıdan, dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar ile bağlantılı açıklamalar da yapılabilir (örneğin Davis & Weinstein, 2002; Tomohara, 2017).

Göçün iktisadi etkileri pozitif ve normatif olarak ayrıştırıldığında bunlardan hangisinin politika çıkarımı için kullanılacağı sorunu ortaya çıkar. Pozitif iktisattan hareket edildiğinde yukarıda da ifade edilen bir dizi değer yargısından bağımsız etki sayılabilir. Normatif iktisattan hareket edildiğinde ise değer yargıları ile ilişkili etkiler dikkate alınarak çözümleme yapılır.

Mevcut çalışmanın iddialarından birine göre, pozitif ve normatif yaklaşımları birlikte ve aynı anda uygulamak gerçekçi değildir; bu iki yaklaşımdan birine öncelik verilerek politika tasarlanırsa, diğer yaklaşım da uygulanabilir hale gelir. Örneğin, pozitif bir yaklaşımla yalnızca göç edenlerin ekonomiye katkısının ne olacağı araştırılıp göçmenleri kabul eden bir tutum ile göç edenlerin başlangıçtaki getirisine bakmaksızın insani güdülerle göç edenleri kabul eden bir tavrın bir arada uzlaşısı içinde uygulanabileceğini savunmak zordur. Bu iddia Albert Hirschman'ın (1958) analitik çerçevesi kullanılarak açıklanabilir. Çalışmada göçün pozitif ve normatif olarak ayrıştırılan etkilerinin Hirschman'ın bakış açısı temelinde nasıl açıklanabileceği tartışılmıştır.

Çalışmada yer alan normatif açıklamalardan bir diğeri de esasen pozitif iktisat kapsamında olan Rybczynski teoreminden hareketle yapılmıştır. Bu teorem, Rybczynski'nin 1955 yılındaki çalışmasından yola çıkılarak açıklanır. Söz konusu teoreme göre, tam istihdam koşulları altında, dış ticaret haddi sabit iken, faktörlerden yalnızca birinin arzı arttığında arzı artan faktörü yoğun olarak kullanan sektördeki üretim mutlak olarak artarken, diğerindeki yani arzı sabit olan sektördeki üretim mutlak olarak azalır. Göç de bir ülkenin emek arzını arttıran bir unsur olarak ele alındığında Rybczynski Teoremi göçün sonuçlarını incelemek için kullanılabilir (Meçik & Karabacak, 2016). Diğer taraftan, bu inceleme pozitif bir yaklaşıma dayanacaktır. Buradan normatif bir açıklamaya geçmek için kapsayıcı büyüme ve insani gelişme kavramlarına başvurulabilir. Normatif bir kavram olan kapsayıcı büyüme, büyümenin istihdamı arttıracak şekilde ve dışlanmış, dezavantajlı ve yoksul kişileri de kapsayarak gerçekleşmesidir. Bir başka normatif içeriğe sahip olan insani gelişme kavramı da bu tanımla yakından ilişkilidir. İnsani gelişme yaklaşımının içeriği, 2016 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporu'nda yer almıştır (UNDP, 2016). Buna göre, insani gelişme yaklaşımı sonucunda kalkınmanın içeriği maddi gelişmeden ziyade insan esenliğini iyileştirmeye, geliri en çoklaştırmaktan ziyade insanın yetkinliklerini arttırmaya ve büyümeyi en iyileştirmekten ziyade özgürlükleri büyütme doğru kaymıştır. Bu çalışmada da Rybczynski teoreminin pozitif iktisat perspektifinden yorumlanan sonuçlarının normatif iktisat penceresinden yorumlanması durumunda nasıl bir sonuç elde edileceği gösterilmiştir.

Böylece, bu çalışmanın amacı göçün seçilmiş iktisadi etkilerinin pozitif ve normatif olarak ayrıştırılması gerekliliğini göstermek ve bu ikisi arasındaki seçimin nasıl yapılabileceğini tartışmaktır. Diğer taraftan, çalışmada, göçün iktisadi etkilerinin tümü ele alınmamış, çalışma seçilmiş etkilerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca, gerek pozitif olarak gerekse normatif olarak ele alınan etkiler ekonometrik bir analiz olmaksızın teorik düzeyde tartışılmıştır.

Çalışmada önce yöntem açıklanmış, ardından pozitif ve normatif iktisada ilişkin açıklama yapılmış ve bu etkiler göç ile ilişkilendirilmiştir. Daha sonra pozitif iktisat bakış açısıyla örnekler verilmiştir. Sonrasında ise normatif iktisat penceresinden örnekler verilmiştir. Sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

2. Yöntem

Çalışmanın amacına ulaşmak için kullanılan yöntem betimsel analizdir. Bu bağlamda önce pozitif ve normatif iktisat arasındaki fark açıklanarak, pozitif ve normatif iktisadın göç ile bağlantısı kurulmuştur. Ardından, pozitif iktisattan hareketle matematiksel olarak büyüme muhasebesi açıklanmış ve göçün büyüme oranı üzerindeki etkileri saptanmıştır. Bunun yanısıra pozitif iktisat kapsamında Lewis modeli ve demografik fırsat penceresine ilişkin açıklamalar yoluyla göçün etkileri tartışılmıştır. Daha sonra normatif etkilerin tartışılmasına geçilmiştir. Bu kapsamda, yine betimsel analiz yöntemi kullanılmış ve Hirschman'ın (1958) ve Rybczynski'nin (1955) çalışmalarına dayanarak çıkarımlar yapılmıştır. Normatif etkiler, insani gelişme ve kapsayıcı büyüme kavramları üzerinden açıklanmıştır.

Diğer taraftan, vurgulanmalıdır ki yukarıda sayılan etkiler kısa ve uzun dönem ayrımına tabidir. Kısa ve uzun dönem ayrımı ise iktisadi olarak ifade edilebileceği gibi kimi çalışmalarda takvim zamanı olarak da yer almıştır. Örneğin, büyüme muhasebesi ile yapılan analiz takvim zamanı olarak uzun bir dönemi kapsasa bile iktisadi olarak kısa dönemli bir analiz olacaktır. Teknolojik gelişme hızının artması sonucunda kişi başına reel gelirin daha hızlı büyümesi ise uzun dönemli bir analizdir. Buradaki uzun dönem, durağan durum dengesi koşullarının sağlandığı şartları ifade ederken, kısa dönem, durağan durum koşullarından farklı olan şartları gösterir. Bir başka örnek olarak Rybczynski Teoremi verilebilir. Bu teoremde hareket edildiğinde, tanım gereği iktisadi olarak kısa dönemdeki bir açıklamadan ziyade uzun dönem dengesinin sağlandığı koşullardaki bir anlatım gereklidir. Demografik geçiş süreci ise takvim zamanı olarak uzun bir dönemi içerir. Demografik geçişin olduğu dönemler boyunca, alt dönemlerde nüfus artış hızına ilişkin değişiklikler olur. Normatif etkileri içeren insani gelişme ve kapsayıcı büyüme kavramlarının da takvim zamanı olarak uzun bir dönemi gerektiren ısrarlı politikalar sonucunda etkili olabileceğini savunmak mümkündür.

Bu kısıtlar altında, izleyen bölümde pozitif iktisat, normatif iktisat ve göç arasındaki bağlantılara yer verilmiştir.

3. Pozitif İktisat, Normatif İktisat ve Göç

Pozitif bir bakış açısı yalnızca olan ile ilgilenen, değer yargılarını ve idealize edilmiş amaçları konu edinmeyen bir bakış açısıdır. Düşünürler tarafından bu durum çokça tartışılmış ve iktisat açısından da eskiden beri ele alınagelmıştır. Örneğin Maynard Keynes'in babası Neville Keynes çalışmasında şu soruları sormuştur (Keynes, 1891,s.31): “[Politik iktisat] fiili olanları mı yoksa idealleri mi konu edinir? [Politik iktisat] münhasıran tekdüzeliklerin araştırılması ile ilgilenen pozitif bir bilim midir yoksa eylemin tatbiki kurallarının belirlenmesini amaç edinen bir sanat mıdır?” Neville Keynes'e göre, pozitif bilim “olan ile ilgilenen sistematize bilgi kitlesi” (a.g.e., s.34) iken, normatif veya Neville Keynes'in ifadesiyle *düzenleyici* bilim “olması gerekenin kriterlerini

tartışan sistematize bilgi kitlesi”dir (a.g.e.). “O halde [normatif bilim] fiili olandan ayrı olarak ideal ile ilgilenir; [normatif bilim] verili bir amaca erişmek için [gerekli] kurallar sistemi hakkında bir sanattır.” (a.g.e., ss.34-35) Neville Keynes kendi amacını, “iktisadi tekdüzeliklerin iktisadi ideallerden bağımsız bir şekilde ve iktisadi kurallar formüle edilmeksizin tartışılmasının hem mümkün hem de arzu edilir olduğunu göstermek” (a.g.e., ss.35-36) olarak vurgulamış ve iktisadi *olan* ile ilgilenen pozitif bir bilim olarak tanımlamıştır. Daha güncel çeşitli çalışmalarda da iktisadın değer yargılarından bağımsız pozitif bir disiplin olduğu vurgulanmıştır. Örneğin, Rothschild, “iktisadın bilimselleştirilmesinin etik köklerinden de ayrılmasına” yol açtığına ve “20. yüzyıl anaakım iktisadın tamamen bu ayrımı kabul ettiğine” dikkat çekmiştir (1993,s.16). Rothschild’a göre, “iktisadi teori, iktisadi süreçlerin mekanizmasını açıklamak ve analiz etmek zorunda olan pozitif bir bilim”dir, ayrıca, -malıdır/-melidir gibi “etik değerlendirmeler iktisatçının araştırma programının bir bölümünü oluşturamaz” (a.g.e.).

Göçün iktisadi etkileri pozitif bir yaklaşım kullanılarak ele alındığında değer yargılarından arınmış bir şekilde “olan”ı anlatan çıkarımlar yapılır. Böyle bir analizde, göçün etkileri değer yargılarından bağımsız bir fayda-maliyet analizine dayanır. Örneğin göç edenlerin ülkeye getirecekleri parasal kaynaklar sayesinde finansman imkânlarının artması, göç edenlerin ucuz işçi olması durumunda üretim maliyetlerinin düşmesi, göç edenlerin vasıflı insanlar olması durumunda verimliliğin artması gibi faydalar getiri olarak hesaplanır. Diğer taraftan, göç edenlerin yaşesi için yapılacak harcamalar da bir maliyet kalemi olarak ele alınır.

İktisadın normatif bir disiplin olduğunu iddia eden çalışmalar da vardır. Örneğin Atkinson (2009)’a göre iktisat moral bir bilimdir. Atkinson (a.g.e., s.792) iktisadın moral bir bilim olmasını refah iktisadına dayandırmıştır. Ayrıca, Atkinson (a.g.e., s.793)’e göre, gerek Dünya Bankası gerekse Avrupa Birliği yayınlarında da normatif ifadeler rastlanmaktadır. Atkinson (a.g.e.) buna örnek olarak Dünya Bankası’nın Binyılın Kalkınma Hedefleri’ni ve Avrupa Birliği’nin büyüme, istihdam, sosyal katılma ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarından oluşan yapısal göstergelerini vermiştir. Cochran (1974,s.186) ise iktisadın, “esasinda, her zaman için moral bir bilim” olduğunun altını çizmiştir. Cochran (a.g.e., ss.186-188), iktisadi sistemin “yalnızca, yatırımcı veya tüketicinin bireysel istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmek için var olduğu” yönündeki kabulün; “sosyal refahın tek ölçütünün bireyin kendi öz çıkarı peşinden koşması” olduğunun varsayılmasının; özetle, “birey için iyi olanın toplum için de iyi olduğunun” ve “toplumun sadece bireylerin toplamında oluşan bir topluluk” olarak benimsenmesinin zaten “moral bir onaylama” veya “moral bir varsayım” olduğuna dikkat çekmiştir.

Göçün etkileri normatif olarak ele alınıp bir analiz yapılırsa, böyle bir durumda göç kavramı bir değer yargısı kümesi çerçevesinde ele alınmış olur. Bunun sonucunda da söz konusu değer yargıları çerçevesinde “olması gereken”e ilişkin çıkarımlar yapılır. Böyle bir analizde, göçün etkileri değer yargılarından başlanarak açıklanır. Örneğin göç

edenlerin yaşadıkları zorluklar; aç kalmak, korkmak, korunmasız veya korunaksız kalmak, çocukların bakımsızlığı gibi olumsuzluklar nedeniyle göç eden insanları misafir etmek ve masraflara katlanmak gerekir. Dikkat edilirse böyle bir bakış açısında, göç eden kişinin ne getireceği ve neye mal olacağı en baştan sorgulanmamakta, tersine göç edenlerin yaşadıkları zorluklar normatif bir tavırla öncelikli olarak ele alınmaktadır. Bu tavrın manevi olarak getirisinin yanı sıra ülkeler arasındaki itibarın artması sayesinde potansiyel olarak üretken kaynaklar açısından bir çekim merkezi olması gibi önemli bir getirisi de olabilecektir. Bu iddia, göçmenlerin kabulüne üretken kaynakların ülkeye akışının eşlik ettiği koşullarda geçerli olacaktır.

4. Pozitif İktisat Penceresinden Göç

Bu bölümde pozitif iktisat penceresinden göçün seçilmiş iktisadi etkileri, önce büyüme muhasebesi, ardından ise Lewis modeli ve demografik fırsat penceresi yoluyla açıklanmıştır.

4.1. Büyüme Muhasebesi ve Göç

4.1.1. Büyüme Muhasebesi

Büyüme muhasebesi kullanılarak, bir ülkedeki büyüme oranının yaklaşık belirleyicileri ayrıştırılabilir. Büyümenin yaklaşık belirleyicileri, sermaye birikimi ve verimlilik artışı olarak ikiye ayrılır.

Büyüme muhasebesi yoluyla göçün etkilerinin incelendiği çalışmalar vardır. Örneğin Kangasniemi ve diğerleri (2012), İspanya ve Birleşik Krallık için göçün verimlilik üzerindeki etkisini büyüme muhasebesi yoluyla inceleyen bir çalışmadır. Huber ve diğerleri (2010), göçmenlerin niteliği veya becerisi ile verimlilik büyümesi arasındaki ilişkiyi büyüme muhasebesi yoluyla incelemiştir. Ye ve diğerleri (2019) Çin inşaat sanayinde çalışan göçmen işçilerin toplam faktör verimliliği üzerindeki etkilerini büyüme muhasebesi yoluyla incelemiştir.

Büyüme muhasebesini açıklamak için önce üretim fonksiyonu Harrod-nötr teknolojiyi içerecek şekilde şöyle yazılır:

$$Y = F(K, AL) \quad (1)$$

Burada, Y üretim miktarını, K sermaye stokunu, L işgücünü ve A teknoloji düzeyini göstermektedir. Üretim fonksiyonu Cobb-Douglas formunda şöyle yazılır:

$$Y = K^\alpha (AL)^\beta \quad (2)$$

Ölçeğe göre sabit getiri geçerliyse şunlar yazılır:

$$\alpha + \beta = 1 \quad (3)$$

$$\beta = 1 - \alpha \quad (4)$$

$$Y = K^\alpha (AL)^{1-\alpha} \quad (5)$$

Büyüme oranı cinsinden yazmak için önce doğal logaritma alınarak aşağıdaki işlemler yapılır:

$$\ln Y = \ln[K^\alpha (AL)^{1-\alpha}] \quad (6)$$

$$\ln Y = \ln K^\alpha + \ln(AL)^{1-\alpha} \quad (7)$$

$$\ln Y = \alpha \ln K + (1 - \alpha) \ln(AL) \quad (8)$$

$$\ln Y = \alpha \ln K + (1 - \alpha) \ln A + (1 - \alpha) \ln L \quad (9)$$

Her bir değişken zamanın fonksiyonu olduğu için zamana göre türev alınır:

$$\frac{d \ln Y}{dt} = \frac{d(\alpha \ln K)}{dt} + \frac{d((1-\alpha) \ln A)}{dt} + \frac{d((1-\alpha) \ln L)}{dt} \quad (10)$$

$$\frac{d \ln Y}{dt} = \left(\frac{d \ln K}{dt} \right) \alpha + \left(\frac{d \ln A}{dt} \right) (1 - \alpha) + \left(\frac{d \ln L}{dt} \right) (1 - \alpha) \quad (11)$$

$$\frac{d Y 1}{dt Y} = \frac{d K 1}{dt K} \alpha + \frac{d A 1}{dt A} (1 - \alpha) + \frac{d L 1}{dt L} (1 - \alpha) \quad (12)$$

$$\frac{d Y 1}{dt Y} = \frac{d K 1}{dt K} \alpha + \frac{d A 1}{dt A} (1 - \alpha) + \frac{d L 1}{dt L} - \frac{d L 1}{dt L} \alpha \quad (13)$$

$$\frac{d Y 1}{dt Y} = \left(\frac{d K 1}{dt K} - \frac{d L 1}{dt L} \right) \alpha + \frac{d A 1}{dt A} (1 - \alpha) + \frac{d L 1}{dt L} \quad (14)$$

$$\frac{d Y 1}{dt Y} - \frac{d L 1}{dt L} = \left(\frac{d K 1}{dt K} - \frac{d L 1}{dt L} \right) \alpha + \frac{d A 1}{dt A} (1 - \alpha) \quad (15)$$

Böylece, elde edilen son denklem büyüme muhasebesi için kullanılır.

4.1.2. Üretim Fonksiyonuna Göçün Etkilerinin Eklenmesi Durumunda Büyüme Muhasebesi

1'deki üretim fonksiyonu yeniden şöyle yazılabilir:

$$Y = F(K_1, A_1 L_1, K_2, A_2 L_2) \quad (16)$$

Burada, 1 alt indisi göç edenler dışındaki ülke içi değişkenleri, 2 alt indisi ise göç edenlere ilişkin değişkenleri göstermektedir. Üretim fonksiyonu Cobb-Douglas formunda şöyle yazılabilir:

$$Y = K_1^{\alpha_1} (A_1 L_1)^{\beta_1} K_2^{\alpha_2} (A_2 L_2)^{\beta_2} \quad (17)$$

Büyüme oranı cinsinden yazmak için önce doğal logaritma alınarak ilgili işlemler yapılır:

$$\ln Y = \alpha_1 \ln K_1 + \beta_1 \ln A_1 + \beta_1 \ln L_1 + \alpha_2 \ln K_2 + \beta_2 \ln A_2 + \beta_2 \ln L_2 \quad (18)$$

Her bir değişken zamanın fonksiyonu olduğu için zamana göre türev alınır:

$$\frac{dY_1}{dt} = \frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} \alpha_1 + \frac{dA_1}{dt} \frac{1}{A_1} \beta_1 + \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} \beta_1 + \frac{dK_2}{dt} \frac{1}{K_2} \alpha_1 + \frac{dA_2}{dt} \frac{1}{A_2} \beta_1 + \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} \beta_1 \quad (19)$$

Ardından gerekli işlemler yapılır:

$$\frac{dY_1}{dt} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} = \left(\frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} + \frac{dK_2}{dt} \frac{1}{K_2} \right) \alpha_1 + \left(\frac{dA_1}{dt} \frac{1}{A_1} + \frac{dA_2}{dt} \frac{1}{A_2} \right) \beta_1 + \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} (\beta_1 - 1) + \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} \beta_1 \quad (20)$$

$$\frac{dY_1}{dt} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} = \left(\frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} + \frac{dK_2}{dt} \frac{1}{K_2} \right) \alpha_1 + \left(\frac{dA_1}{dt} \frac{1}{A_1} + \frac{dA_2}{dt} \frac{1}{A_2} \right) \beta_1 + \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} (-\alpha_1) + \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} (1 - \alpha_1) \quad (21)$$

$$\frac{dY_1}{dt} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} = \left(\frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} + \frac{dK_2}{dt} \frac{1}{K_2} - \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} \right) \alpha_1 + \left(\frac{dA_1}{dt} \frac{1}{A_1} + \frac{dA_2}{dt} \frac{1}{A_2} \right) (1 - \alpha_1) + \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} \quad (22)$$

$$\frac{dY_1}{dt} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} - \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} = \left(\frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} + \frac{dK_2}{dt} \frac{1}{K_2} - \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} \right) \alpha_1 + \left(\frac{dA_1}{dt} \frac{1}{A_1} + \frac{dA_2}{dt} \frac{1}{A_2} \right) (1 - \alpha_1) \quad (23)$$

Böylece, elde edilen son iki denklem büyüme muhasebesi için alternatif durumlarda kullanılır.

4.1.3. Göçün Büyüme Oranına Etkileri

4.1.3.1. İşgücü başına sermaye büyümesinin etkisi

22 ve 23 numaralı denklemler kullanılarak şu tespit yapılabilir: Eğer $\left(\frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} + \frac{dK_2}{dt} \frac{1}{K_2} - \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} \right) \alpha_1 > \left(\frac{dK}{dt} \frac{1}{K} - \frac{dL}{dt} \frac{1}{L} \right) \alpha$ ise göç sonucunda meydana gelen işgücü başına sermaye büyümesi işgücü başına hasıla büyümesini yükseltir. Göçten önce işgücü başına sermaye büyümesi $\frac{dK}{dt} \frac{1}{K} - \frac{dL}{dt} \frac{1}{L}$ idi. Göç ile birlikte $\frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} + \frac{dK_2}{dt} \frac{1}{K_2} - \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2}$ olmuştur. Buradaki $\frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1}$ ülkeye göç gerçekleşmesinin ardından ülke içindeki işgücü başına sermaye büyümesidir. Göçün gerçekleşmesiyle birlikte, üretken faaliyetlere ayrılacak kaynaklar üretken olmayan alanlara göç edenlerin ihtiyaçları için ayrılabilir. Bu durumda $\frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} < \frac{dK}{dt} \frac{1}{K} - \frac{dL}{dt} \frac{1}{L}$ olması muhtemeldir. Diğer taraftan, göç edenler ülkeye parasal sermaye getirmişse bunları fiziki sermaye birikimini finanse etmesi nedeniyle $\frac{dK_2}{dt} \frac{1}{K_2} - \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} > 0$ olur. Bu durumda nihai etki için $\left(\frac{dK_1}{dt} \frac{1}{K_1} - \frac{dL_1}{dt} \frac{1}{L_1} + \frac{dK_2}{dt} \frac{1}{K_2} - \frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} \right) \alpha_1$ ile $\left(\frac{dK}{dt} \frac{1}{K} - \frac{dL}{dt} \frac{1}{L} \right) \alpha$ kıyaslanır.

Diğer taraftan, burada işgücü başına cinsinden terimler kullanıldığına dikkat edilirse, göç edenlerin işgücüne katılabilecek yaşta olan kişiler olduğu kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, göç edenler aslında işgücüne katılma oranını yükselterek işgücü üzerinden üretim büyümesini etkilemektedir.

4.1.3.2. Teknolojik gelişmenin etkisi

Eğer $\left(\frac{dA_1}{dt} \frac{1}{A_1} + \frac{dA_2}{dt} \frac{1}{A_2}\right) (1 - \alpha_1) > \frac{dA}{dt} \frac{1}{A} (1 - \alpha)$ ise göç sonucunda meydana gelen teknolojik gelişme veya verimlilik artışı işgücü başına hasıla büyümesini yükseltir. Göçten önce teknolojik gelişme hızı $\frac{dA}{dt} \frac{1}{A}$ idi. Göç ile birlikte $\frac{dA_1}{dt} \frac{1}{A_1} + \frac{dA_2}{dt} \frac{1}{A_2}$ olmuştur. Buradaki $\frac{dA_1}{dt} \frac{1}{A_1}$ ülkeye göç gerçekleşmesinin ardından ülke içindeki teknolojik gelişme hızıdır. Göçün gerçekleşmesiyle birlikte, teknolojik gelişme hızı değişebilir. Ayrıca, ülkeye gelen göçmenlerin üretkenlik artış hızı da $\left(\frac{dA_2}{dt} \frac{1}{A_2}\right)$ üretim büyümesini etkiler. Bu durumda nihai etki için $\left(\frac{dA_1}{dt} \frac{1}{A_1} + \frac{dA_2}{dt} \frac{1}{A_2}\right) (1 - \alpha_1)$ ile $\frac{dA}{dt} \frac{1}{A} (1 - \alpha)$ karşılaştırılır.

Üretim fonksiyonunda teknolojinin türünün Harrod-nötr olarak alındığı düşünüldüğünde, buradaki teknolojik gelişme hızı aslında işgücünün üretkenlik artış hızıdır. Böylece, göç eden işgücünün niteliği veya beceri düzeyine göre teknolojik gelişme hızı ve buna bağlı olarak da işgücü başına üretim büyümesi etkilenecektir.

4.1.3.3. İşgücü büyümesinin etkisi

Eğer denklem 22 kabul edilirse $\frac{dL_2}{dt} \frac{1}{L_2} > 0$ olduğu için işgücü başına hasıla büyümesi daha yüksek gerçekleşir.

Önceden de ifade edildiği gibi, burada işgücü büyümesine yer verildiğine dikkat edilirse, göç edenlerin işgücüne katılabilecek yaşta olan kişiler olduğu kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, göç edenler aslında işgücüne katılma oranını yükselterek işgücü üzerinden üretim büyümesini etkilemektedir.

4.1.3.4. Marjinal ürün / Ortalama ürün değişiminin etkisi

Denklem 22'deki ve 23'teki alfa parametresi işgücü başına sermayenin marjinal ürünü / işgücü başına sermayenin ortalama ürününe eşittir:

$\alpha =$ işgücü başına sermayenin marjinal ürünü / işgücü başına sermayenin ortalama ürünü

Göçün gerçekleşmesi ile birlikte alfanın yükselmesi veya düşmesi de işgücü başına hasıla büyümesini etkileyecektir.

4.2. Sanayileşmenin Sınırsız Emek Arzı Kaynağı Olarak Göç Edenler

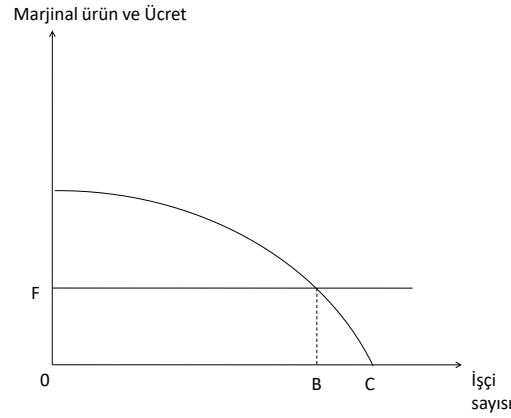
Pozitif iktisattan hareket edildiğinde, göçün iktisadi etkileri Lewis modeli üzerinden de açıklanabilir. Lewis'in açıklamaları ülke içindeki göç ile ilgili olmakla birlikte, bu model temel alınarak ülkelerarası göçe ilişkin çıkarımlar yapılması da mümkündür. Bu bağlamda önce Lewis modeli gösterildikten sonra bu modelin ülkelerarası göç ile ilişkisi açıklanacaktır.

Lewis (1954)'ün sınırsız emek arzı ile kalkınma olarak isimlendirdiği modelinde geri kalmış bir ekonomi dual veya ikili yapıya sahiptir. Dual veya ikili ekonomi iki kesimden meydana gelir. Kesimlerden biri kapitalist olmayan geçimlik sektör iken diğeri kapitalist modern sektördür. Lewis'e göre geri kalmış ülkelerin temel problemi, kapitalist olan ve olmayan iki sektörün bir arada var olması, yani geri kalmış ülkelerin dual ekonomik yapıya sahip olmalarıdır. Bu çerçevede Lewis, geri kalmış ülkelerin ikili bir ekonomik yapıdan gelişmiş modern kapitalist bir ekonomik yapıya nasıl geçilebileceğini incelemiştir.

Lewis modelindeki emek, geçimlik düzeydeki, bir başka deyişle yaşamayı ancak mümkün kılan ücret düzeyindeki emek arzının emek talebini aşması anlamında sınırsızdır (Lewis, 1966,ss.91-92). Dolayısıyla, Lewis modelinde eski sanayi kollarının genişletilmesi ya da yeni sanayilerin kurulması durumunda istihdam edilebilecek yeterli sayıda emek vardır. Lewis'e göre, sınırsız emek kaynağı şunlardan meydana gelir: çiftçiler, işportacılar, süresiz işçiler, hademeler, ev işinde çalışan kadınlar ve nüfusa yeni eklenen kişiler. Böylece, Lewis modelinde istihdam edilebilecek emek sıkıntısı çekmeksizin yeni iş olanaklarının meydana getirilmesi için yeterli sayıda emeğin var olması anlamında sınırsız emek arzı vardır. O halde, göç edenler aslında Lewis modelindeki sınırsız emek arzını meydana getiren kaynak olarak okunabilir.

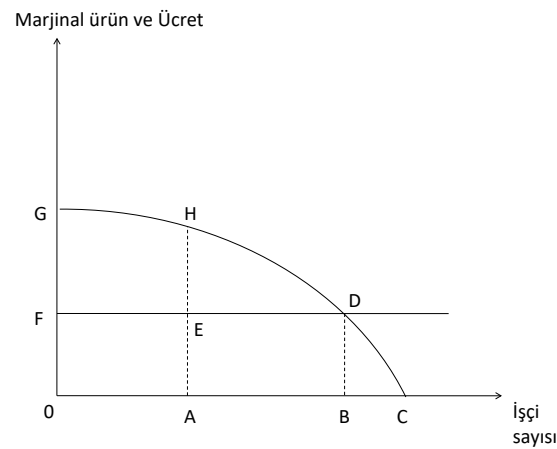
Lewis'e göre mühendis gibi nitelikli işçi açısından bir kıtlık yaşanabilirse de, sermaye sahibi veya devlet işçiye söz konusu niteliği kazandırabilecek eğitimi verecektir. O halde her ne kadar böyle bir darboğaz bir gecikme yaratabilirse de bu gecikme aşılabacaktır. Lewis, bu durumda emek faktörünü yukarıdaki anlamda sınırsız, sermaye faktörünü ise kıt olarak tespit etmiştir.

Lewis modelinde istihdam edilen kişi sayısını belirleyebilmek amacıyla Şekil 1 kullanılabilir. Yatay eksen emek miktarı dikey eksen ise emek miktarına karşılık gelen marjinal ürün ve hayatta kalma düzeyindeki ücret yani geçimlik ücret vardır. Şekildeki geçimlik ücret OF kadardır. OF'ye karşılık gelen emek miktarı ise OB kadardır. OB kadar işçi çalışırsa, son işçinin üretime katkısı OF iken aldığı ücret de OF kadardır. Böylece, kapitalist sektörde OB kadar emek istihdam edilir. Aksi durumda, OB'den daha fazla emek istihdam edildiğinde son emeğin marjinal ürünü yani üretime katkısı ona verilen ücretten küçük olacaktır. BC kadar emek geçimlik sektörde kazandığı ile yetinmek durumunda kalır.

Şekil 1. Lewis Modelinde Emeğin İstihdamı

Kaynak: Lewis (1966,s.94).

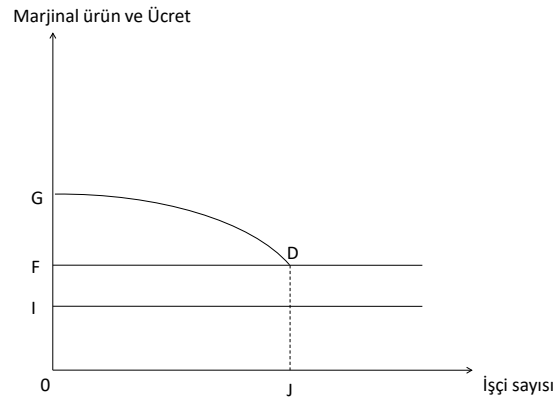
Lewis modelinde kalkınma süreci, kapitalist artığın yatırıma dönüşmesi ve bu genişlemenin sınırsız emeği kullanması ile başlar. Lewis modelinde kapitalist artık veya kar şöyle ortaya çıkar. Şekil 2'ye göre, örneğin OB arasındaki A gibi bir noktada emeğin marjinal ürünü AH iken geçimlik ücret EA kadar olur. Bir başka deyişle, $AH - AE =$ kapitalist artığı gösterir. Kapitalist artık, kapitalistin karı olarak okunabilir. Benzer şekilde, OB arasındaki emek miktarı için düşünüldüğünde uzaklıklardan meydana gelen FGD alanı elde edilir. FGD alanı kapitalistin elde ettiği toplam kardır.

Şekil 2. Lewis Modelinde Kapitalist Artık-I

Kaynak: Lewis (1966)'dan hareketle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Lewis modelinde, kapitalist artığın yatırıma dönüşmesi durumunda ne olacağını açıklanması için Şekil 2’de bir değişikliğe gidilir (bkz. Şekil 3). Kapitalist sektördeki ücret, Lewis’e göre geçimlik düzeyin üzerindedir. Bu durumda OI geçimlik ücret iken OF kapitalist sektördeki daha yüksek olan ücrettir. Bu durumda FGD kadar kapitalist artık oluşmuştur ve bu kapitalist artık yatırıma dönüşecektir.

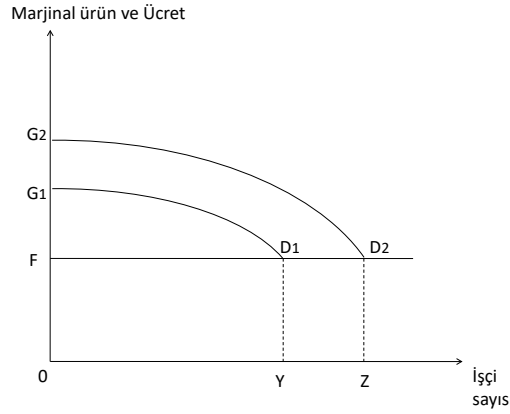
Şekil 3. Lewis Modelinde Kapitalist Artık-II

Kaynak: Lewis (1966,s.98).

Şekil 4 kullanılarak FG_1D_1 kadar kapitalist artığın yatırıma dönüştüğü durum açıklanabilir. Böyle bir durumda, daha fazla makine ile donanmış emeğin marjinal ürünü yükseleceği için marjinal ürün eğrisi yukarıya kayar. Yani, başlangıçtaki emek miktarı veri iken emeğin marjinal ürünü artmıştır. Şekil 4'ten görüldüğü gibi kapitalist sektörde yatırımların kaynağı olan kapitalist artık hacim olarak FG_2D_2 'ye yükselmiştir. FG_2D_2 kadar kapitalist artık yatırıma dönüştüğü için öncekinden daha fazla emek istihdam edilecektir. Bir başka deyişle, sınırsız emek kaynağından YZ kadar fazla emek istihdam edilecektir. Sonuçta, ekonomi kapitalist kalkınma yoluna girmiştir ve sınırsız emek tükenene kadar bu süreç işleyecektir.

Şekil 4. Lewis Modelinde Kapitalist Artığın Yatırıma Dönüşmesi

Kaynak: Lewis (1966, s.99).

Lewis modeli, gizli işsizlik kavramı üzerinden de açıklanmıştır (Ghatak, 1978,s.40). Ghatak (1978)'e göre, geçimlik sektörde emek arzının emek talebini aşması anlamında sınırsız emek arzı vardır ve bu durumun bir başka anlamı da gizli işsizliktir. Yani, örneğin sadece bir kişinin yapabileceği işi, bir kişi yerine beş kişi yapmaktadır. Diğer dört kişi bu işten ayrılrsa da üretimde bir azalma meydana gelmez. Böylece, geçimlik sektördeki temel sorun düşük verimlilik olmaktadır. Modern sektörde ise, geçimlik sektörün tersine, emek talebi emek arzını aştığı için emeğin fiyatı yani ücretler yükselme eğilimindedir. Lewis modelinde, kâr, hâsıla ile ücret farkına eşit olduğu için ücret yükselme eğilimine girince kâr azalma eğiliminde olacaktır. Kârın azalması tasarrufları, tasarrufların azalması ise yatırımları azaltacaktır. Böylece ekonomi, modern sanayi kesiminin sıfır oranda büyüyeceği durgun duruma yönelecektir.

Bu durumda, geçimlik tarım kesimindeki emek arzı fazlası yani gizli işsizler, modern sanayi kesimine transfer edilirse, tarım kesimindeki verimlilik artmaya başlayacağı için tarım kesimi geçimlik üretim yapan bir sektör olmaktan çıkar. Tarım kesimi piyasa için üretim yapan ticari bir kesime dönüşür. Sanayi kesiminde ise ücretlerin artması ve karın azalması üzerindeki baskı zayıflar ve sanayi sektörü büyümesi sürer.

Sonuçta, tarımdan veya geçimlik kesimden sanayiye veya modern sektöre fazla emeğin aktarılması, hâsıla büyümesinin sonlandığı durgun duruma ulaşılmasını önler. Yani sıra, artık emek transferi gerçekleştikçe, tarım kesimi geçimlik üretim yapan bir sektör olmaktan çıkmaya ve pazar için üretim yapan ticari bir sektör olmaya başlayacağı için ikili ekonomik yapı da ortadan kalkacaktır.

Yukarıda yapılan açıklamalar ülke içindeki göç ile ilgilidir. Diğer taraftan, ülkelerarası göç de modele dâhil edilebilir. Bir ülkeden diğerine göç, ülkenin sınırsız emek arzı kaynağını çoğaltır. Eğer ülkenin sınırsız emek arzı kaynağı ülke sanayileşme sürecinde belirli hedeflere erişmeden tükenmeye başlıyorsa, göç sayesinde bu kaynak genişleyecektir. Böylece, göç sayesinde ücretlerin yükselmesi yönündeki baskı hafifletilerek karlılığın arttırılması ve bu sayede sanayi sektörünün büyümeye devam etmesi sağlanır.

4.3. Demografik Fırsat Penceresinin Kapanma Süresini Geciktiren Bir Unsur Olarak Göç Edenler

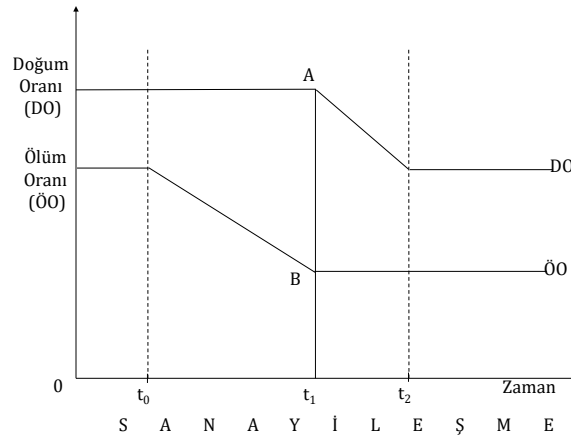
Demografik fırsat penceresini açıklamak için önce demografik geçiş teorisinden bahsetmek gerekir. Demografik geçiş teorisi Warren Thompson'ın 1929 yılında yayımlanan "Nüfus" adlı makalesinde açıklanmıştır. Thompson'ın ülkeleri A, B ve C sınıfları olmak üzere üç sınıfa ayırarak yaptığı analizden hareketle, ülkelerin sanayileşme süreci ile birlikte yüksek doğum ve ölüm oranlarından daha düşük doğum ve ölüm oranlarına doğru bir geçiş yaşadığı tespit edilmiştir. Daha sonra Landry (1934) ve Notestein (1945)'in çalışmaları ile benzer bir analiz yapılmış ve bu üç çalışmadan hareketle bugün demografik geçiş teorisi olarak ifade edilen teori açıklanmıştır (Kirk, 1996; Mert, 2021).

Şekil 5'te demografik geçiş teorisinin temsili bir gösterimi yapılmıştır. Buna göre, sanayileşme sürecinde ilerleme kaydedildikçe ve kişi başına gelir arttıkça t_1 döneminden itibaren doğum oranı ile ölüm oranı farkı ve böylece nüfus artış hızı da en yüksek olmuştur. t_1 döneminin ardından çalışma çağındaki nüfusun da artması ile birlikte yani t_1 döneminden bir süre sonra demografik fırsat penceresi açılacaktır. Bu fırsat penceresi genç nüfustan yararlanılabildiği ölçüde kalkınma sürecine hizmet edecektir. Genç nüfus, iki açıdan avantaj olabilir. Birincisi, emeğin görece bol olması, emek faktörünün görece ucuz olması bir maliyet avantajı sağlayabilir. İkinci olarak, genç nüfus eğitildiği takdirde emeğin kalitesi ve böylece verimliliğinin artması sonucunda verimlilik artışı mümkün olabilir. Dikkat edilirse, bir ülkenin demografik fırsat penceresi belirli bir süreliğine açık olacağı için bu fırsat penceresinin açık olduğu dönemlerde sağlanabilecek avantaj, daha sonra ortaya çıkamayacaktır. Eğer bir ülkede doğum oranı hızlı bir şekilde azalıyor ve ölüm oranı artıyorsa demografik fırsat penceresi hızla kapanacaktır.

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından nüfus artış hızı, kaba doğum oranı ile kaba ölüm oranı farkına net göç oranının eklenmesi ile hesaplanmaktadır. Kaba doğum oranı bir yıl içinde bin kişi başına canlı doğan bebek sayısıdır. Kaba ölüm oranı ise bir yıl içinde bin kişi başına ölü sayısı olarak ifade edilir. Net göç oranı ise, bin kişi başına Türkiye'ye ülke dışından ikamet etmek amacıyla gelenlerin sayısı ile bin kişi başına Türkiye'den ülke dışına ikamet etmek amacıyla gidenlerin sayısı arasındaki fark olarak hesaplanır. Böylece, net göç oranındaki artış doğum oranındaki azalışı telafi ederek demografik fırsat penceresindeki kapanma sürecini yavaşlatacaktır. Türkiye İstatistik Kurumu'na göre, adrese dayalı nüfus kayıt sisteminde Türkiye sınırları içinde ikamet eden Türkiye

Cumhuriyeti vatandaşları ve yabancı uyruklu kişiler kapsamaktadır. Diğer taraftan, geçici koruma statüsüyle Türkiye’de olan Suriyeliler nüfusa dâhil edilmemiştir.

Şekil 5. Demografik Geçiş Süreci

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Eğer demografik fırsat penceresi kapanma sürecindeyse Şekil 5'teki t_1-t_2 aralığı, görece kısa bir zamanı gösterecektir. t_1-t_2 aralığını yani demografik fırsat penceresinden yararlanma süresini uzatmanın bir yolu doğum oranındaki düşüşü yavaşlatmak iken diğer bir yolu da çalışabilir çağıdaki yaş aralığındaki kişilerin ülkeye girişini ve böylece net göç oranını yükseltmektir. O halde, göç edenler demografik fırsat penceresinin kapanma süresini geciktiren bir unsur olarak ele alınabilir.

5. Normatif Bakış Açısına Geçiş

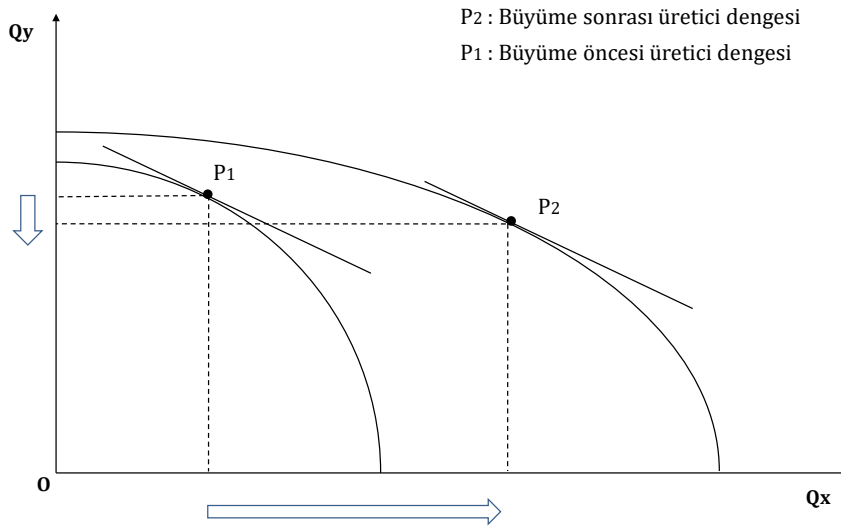
Bu bölümde göçün seçilmiş iktisadi etkileri normatif iktisat penceresinden açıklanmıştır. Bu çerçevede önce, Rybczynski (1955) teoreminden hareket edilerek kapsayıcı büyüme kavramıyla bağlantı kurularak normatif açıklamaya geçiş yapılmıştır. Daha sonra, Hirschman'ın (1958) dengesiz büyüme açıklaması uyarlanarak normatif bakış açısına ilişkin saptamalar yapılmıştır.

5.1.Rybczynski Teoremi'nden Hareketle Açıklama

5.1.1. Rybczynski Teoremi

Rybczynski (1955)'te yer alan grafiksel çözümlerden hareketle Rybczynski teoremi olarak bilinen teorem ortaya çıkmıştır. Söz konusu teoremin yaygın tanımına göre, tam istihdam koşulları altında, dış ticaret haddi sabit iken, faktörlerden yalnızca birinin arzı arttığında arzı artan faktörü yoğun olarak kullanan sektördeki üretim mutlak olarak artarken, diğerindeki yani arzı sabit olan sektördeki üretim mutlak olarak azalır. Şekil 6'da Rybczynski teoreminin grafiksel gösterimi yer almaktadır. Buna göre, yatay eksende emek yoğun mal miktarının yani pamuk miktarının dikey eksende ise sermaye yoğun mal miktarının yani çelik miktarının olduğu varsayıldığında; sermaye arzı sabitken emek arzı artarsa üretici dengesinin gösterildiği nokta şekildeki gibi değişecek ve böylece dengedeki pamuk üretimi artarken çelik üretimi azalacaktır. Bunun anlamı ekonomideki kısmi uzmanlaşmanın sermaye yoğun maldan emek yoğun mala doğru kaymasıdır. Pozitif iktisattan hareket edildiğinde yapılan bu yorum, normatif iktisattan hareket edildiğinde nasıl değişir? Bu soruya cevap vermek üzere sonraki bölümde insani gelişme ve kapsayıcı büyüme kavramları üzerinde durulmuş ve ardından gelen bölümde karşılaştırma yapılmıştır.

Şekil 6. Rybczynski Teoreminin Grafiksel Gösterimi

Kaynak: Rybczynski (1955)'ten hareketle oluşturulmuştur.

5.1.2. İnsani Gelişme ve Kapsayıcı Büyüme

Birleşmiş Milletler (BM), kalkınmanın günümüzdeki anlamını insani gelişme olarak açıklamaktadır (UNDP, 2016). İnsani gelişme kavramının içeriğini, bu kavrama ilişkin göstergelerden hareketle tespit etmek mümkündür. İnsani gelişmeye ilişkin göstergelerden biri İnsani Gelişme Endeksi'dir (İGE). İGE, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) hazırladığı İnsani Gelişme Raporları'nda ilan edilmektedir.¹ İGE; yaşam beklentisi endeksi eğitim endeksi ve gelir endeksi olmak üzere üç endeksin geometrik ortalamasıdır. İGE'yi oluşturan üç endeks, üç boyutu temsil eder. Bunlar eğitim, sağlık ve yaşam standardıdır. Eğitim boyutunun göstergeleri yıl cinsinden beklenen ve ortalama okullaşma süresi iken sağlık boyutunun göstergesi yıl cinsinden yaşam beklentisi süresidir. Yaşam standardı boyutunun göstergesi ise ABD doları cinsinden satınalma gücü paritesiyle ve belirli bir baz yılı fiyatlarıyla hesaplanmış kişi başına gayrisafi milli gelirdir.

UNDP tarafından yayınlanan 2016 İnsani Gelişme Raporu'na göre, "İnsani Gelişme Endeksi, insan gelişmesinin üç temel boyutunu birleştirir" (UNDP, 2016,s.3). Ayrıca söz konusu raporda, insani gelişmenin daha kapsamlı ölçülebilmesi için "aynı zamanda dört ayrı kompozit gösterge" sunulduğu belirtilmiştir (a.g.e). Dolayısıyla, insani gelişme İGE'nin yanı sıra şu dört ayrı birleşik gösterge ile ölçülmektedir: Eşitsizlikle Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi, Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi. Diğer taraftan, son iki raporda BM, insani gelişme ile ilişkili yeni bir endeks daha hesaplamaktadır: Gezegenel Baskılara Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi. Böylece insani gelişme kavramı, insani gelişme endeksi ile birlikte toplam altı endeks ile ölçülmektedir. Bir başka deyişle, insani gelişme, eşitsizliği, kadının güçlenmesini, toplumsal cinsiyet eşitliğini, yoksulluğu ve iklim koşullarını da içeren bir kavramdır. BM'e göre, insani gelişme yaklaşımı, kalkınma söylemini değiştirmiş ve kalkınmaya ilişkin çözümlenmeleri; "maddi zenginlik gütmekten insan esenliğini artırmaya", "geliri azami kılmaktan yetkinlikleri artırmaya", "büyümeyi optimize etmekten özgürlükleri genişletmeye doğru" değiştirmeye başlamıştır (UNDP, 2016,s.2). BM 2016 İnsani Gelişme Raporu'na göre, az gelişmiş ülkelerin sorunları, merkeze insani gelişmenin yerleştirildiği bir analitik çerçeve kullanılarak ele alınmalıdır. 2016 İnsani Gelişme Raporu'ndaki beş temel mesaj şunlardır (a.g.e., s.1):

Evrensellik insani gelişmenin anahtarıdır ve herkes için insani gelişme ulaşılabilir bir hedeftir. Çeşitli insan grupları hala temel yoksunluklar yaşıyor ve bunlar aşmada büyük engellerle karşı karşıya kalıyor. Herkes için insani gelişme bazı analitik sorunların ve değerlendirme perspektiflerinin odağını değiştirmeyi gerektiriyor. Eğer mevcut politika seçenekleri uygulanırsa, herkes için insani gelişmenin başarılmasına katkı yapar. Daha adil çok taraflılık içerecek şekilde küresel yönetimde reform yapılması, herkes için insani gelişmeye ulaşılmasına katkıda bulunur.

Böylece BM, küresel büyümeye, sanayileşmeye ve hızlı teknolojik gelişmelere karşın insani şartlarda yaşayamayan milyonlarca insan olduğunu hatırlatmaktadır. BM'e göre, bu insanların sorunlarını çözmek için merkeze büyüme

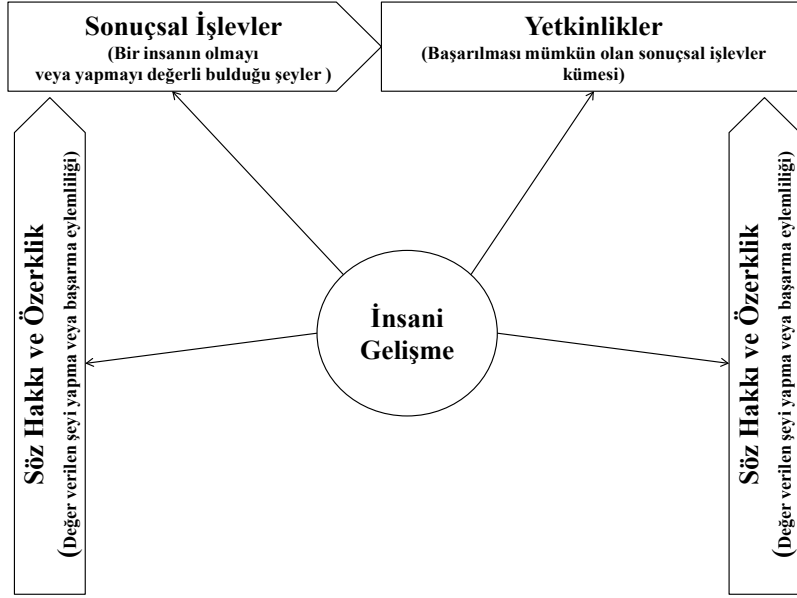
¹ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayımlanan bu raporlar kuruluşun ağ adresinden (<https://hdr.undp.org/>) edinilebilir.

ve sanayileşme değil kapsayıcı bir büyüme ve sanayileşmeyi içerecek şekilde insani gelişme yerleştirilmelidir. Burada anlatılmak istenen şey, insanların kalkınma sürecindeki sorunlarını doğrudan doğruya amaçlayan bir mekanizma meydana getirilmesi gerekliliğidir. Bu durumun da sorunları çözebilecek faillerin gönüllü işbirliği ile mümkün olduğu savunulabilir. Faillerin gönüllü işbirliği yönetim kavramıyla, bir başka deyişle devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliği ile yakından ilişkilidir. Buradaki yönetim, devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğidir. Böylece iyi bir yönetim ortamında, merkeze insani gelişmeyi yerleştirerek, insani sorunlar yaşayan toplulukların ve bireylerin sorunlarını doğrudan hedefleyen programlar ve projeler yoluyla kalkınmaya ilişkin sorunlar çözülebilir.

İnsani gelişmenin merkeze yerleştirildiği yaklaşımda, insani gelişmenin gerçekleşmesi kişinin özgürlük alanının genişletilmesine bağlıdır. Bir diğer deyişle, insani gelişme kişinin özgürlük alanının genişletilmesi ile mümkündür. BM'in tanımlamasına göre, insani gelişmede yer alan özgürlük, esenlik özgürlüğü ve eylemlilik özgürlüğüdür. Bunlardan esenlik özgürlüğü sonuçsal işlevler ve yetkinliklerden meydana gelir. Sonuçsal işlevler, bir insanın sağlıklı olmak ve yeterli beslenmek gibi olmayı değerli bulduğu şeylere, yani bir potansiyele işaret eder. Yetkinlikler ise sonuçsal işlevlerin alt kümesi olacak şekilde bu potansiyel içinde kişinin başarmasının mümkün olduğu çeşitli sonuçsal işlevlerden oluşur. Böylece esenlik özgürlüğü, insanın olmayı değerli bulduğu şeylerin ve ayrıca bunların içinden başarabileceği şeylerin var olduğuna işaret eder. Özgürlük kapsamında yer alan ikinci özgürlük, eylemlilik özgürlüğüdür. BM'e göre eylemlilik özgürlüğü söz hakkı ve özerklik olarak ifade edilmiştir. Eylemlilik bir insanın amacına yönelirken özgür olmasıdır. Sonuçta eylemlilik özgürlüğü, insanın olmayı değerli bulduğu tüm şeyleri ve bunların içinden başarabileceklerini kendi kendisine özgürce belirleyebilmesi gerektiği anlamına gelir.

BM'e göre, esenlik özgürlüğü ve eylemlilik özgürlüğünden meydana gelen özgürlük, insani gelişme için mutlak bir zorunluluktur. BM'in insani gelişmeyi merkeze koyduğu yaklaşım Şekil 7'de gösterilmiştir. Şekil 7'deki sonuçsal işlevler ve yetkinlikler esenlik özgürlüğünü ifade ederken söz hakkı ve özerklik eylemlilik özgürlüğü anlamına gelmektedir.

Şekil 7. Birleşmiş Milletler'e Göre İnsani Gelişme Yaklaşımı

Kaynak: UNDP (2016,s.2)'den hareketle oluşturulmuştur.

BM'e göre, insani gelişme bir süreç içinde gerçekleşmesinin yanı sıra, aynı zamanda bir sonuçtur (UNDP, 2016,s.2). İnsani gelişmenin bir süreç olmasının anlamı, insanın seçeneklerinin fırsatlarını artırarak gerçekleşmesini sağlamasıdır. İnsani gelişmenin bir sonuç olmasının anlamı ise kalkınmanın hedefi olarak belirlenmesidir. Bu nedenle, insani gelişme hedefine erişebilmek için insanların “kendi yaşamlarını şekillendiren süreçleri etkilemeleri” gerekmektedir (a.g.e., s.2). Böylece, iktisadi büyüme, insani gelişme için yalnızca bir araç olmaktadır. Bir başka deyişle, iktisadi büyüme kalkınmanın tek hedefi değildir. Dahası, iktisadi büyüme, günümüzdeki kalkınmanın veya insani gelişmenin meydana gelmesi için bir araçtır.

Günümüzdeki kalkınmanın anlamını içeren insani gelişme kavramı UNDP tarafından şöyle tanımlanmıştır (UNDP, 2016,s.2): “İnsani gelişme; insan yaşamını iyileştirmek yoluyla insanlar için, kendi yaşamlarını şekillendiren süreçlere aktif biçimde katılarak insanlar tarafından, insan yeteneklerini artırmak suretiyle insanların geliştirilmesidir.” Böyle tanımlanan insani gelişme, kapsayıcı büyüme kavramıyla da bağlantılıdır. UNDP'ye göre, insani gelişmenin yayılması için iktisadi büyümenin kapsayıcı bir şekilde ele alınması ve bunların politikaya dönüşmesi gerekir.

O halde, tekrar vurgulamak gerekirse, insani gelişmenin gerçekleşmesi ve yayılması kapsayıcı büyümeyi gerektirir. UNDP'ye göre, kapsayıcı büyümenin içeriği dört başlık olarak şöyle ifade edilebilir:“(i) İstihdamı öne alan büyüme

stratejisi oluşturmak, ii) finansal kapsayıcılığı artırmak, iii) insani gelişme önceliklerine yatırım yapmak ve iv) yüksek etkili çok boyutlu müdahaleler yapmak (kazan – kazan stratejileri)” (UNDP, 2016, s.11).

Kapsayıcı büyümenin ilk unsuru olan istihdamı öne alan büyüme stratejisi, istihdamsız büyümenin olmaması için iktisadi büyümenin istihdam olanaklarını arttırarak meydana gelmesidir. Ayrıca kapsayıcı büyüme, kayıt dışı istihdam ile mücadele politikalarını, büyük ölçekli üreticilerin küçük ölçekli üreticiler ile bağıni kuvvetlendirmeyi, yoksul insanlar hangi sektörde daha çok ise o sektöre odaklanmayı, kamusal kaynakların dağıtımında yeni iş imkânlarını çoğaltacak değişiklikler yapmayı içerir. Kapsayıcı büyümenin ikinci unsuru olan finansal kapsayıcılık, yoksul ve dezavantajlı insanların finansal kaynaklara erişebilmesini sağlamak anlamına gelir. Üçüncüsü, yani insani gelişme önceliklerine odaklanan yatırımlar, dezavantajlı ve ötekileştirilmiş insanlara, düşük maliyetli ancak kalitesi yüksek hizmet ve altyapı sağlamak olarak ifade edilebilir. Son olarak, yüksek etkili çok boyutlu müdahaleler kazan-kazan sonucunu doğurmayı amaçlayan proje ve uygulamalardır. Okullardaki yemek hizmeti programları gibi uygulamalar örnek olarak verilebilir.

5.1.3. Karşılaştırma

Rybczynski teoremi kullanılarak göç olgusunun olası sonuçları kimi çalışmalarda açıklanmıştır. Söz konusu açıklamalara göre, yurt dışından yurt içine göç olması durumunda ortaya çıkacak sonuç, kaynakların sermaye yoğun kesimden emek yoğun kesimlere doğru aktarılmasıdır. Bir başka deyişle, ülkedeki kısmi uzmanlaşma, emek yoğun kesimlere doğru kayar. Gerçekten Şekil 6 incelendiğinde bu görülebilir. Buna göre, başlangıçta P_1 olan üretici dengesi ülkeye emek göçünün olması ile birlikte P_2 'ye kayar. Bu da dikey eksenindeki sermaye yoğun malın dengedeki üretim miktarının azalmasına, yatay eksenindeki emek yoğun malın dengedeki üretim miktarının artmasına yol açar. Eğer kalkınma, sermaye birikimi ile birlikte sanayileşmenin sağlanması ve böylece katma değeri yüksek olan malların üretme yeteneğinin artması olarak tanımlanırsa göç ile ortaya çıkacak sonuç kalkınma sürecini ilerletecek bir sonuç olarak yorumlanmaz.

Diğer taraftan, Rybczynski teoreminin sonuçlarının kapsayıcı büyüme çerçevesinde yorumlanması durumunda, yani normatif bir yorum yapılması durumunda insani gelişme kavramı kapsamında çıkarımlar yapılabilecektir. Önceki başlıkta ifade edildiği gibi, kapsayıcı büyüme istihdamı öne alan bir büyüme stratejisi içerir. Aynı zamanda dezavantajlı kesimlerin gereksinimlerini gözetilen ve insani gelişme öncelikli bir kaynak tahsisi mekanizmasını vurgular. Bu durumda, eğer kalkınma geleneksel tanımıyla değil de günümüzdeki normatif içeriği ağır basan tanımıyla ele alınırsa, Rybczynski teoremine göre göçün gerçekleşmesi sonucunda emek yoğun iş kollarının gelişmesi kapsayıcı büyümeye hizmet edecektir.

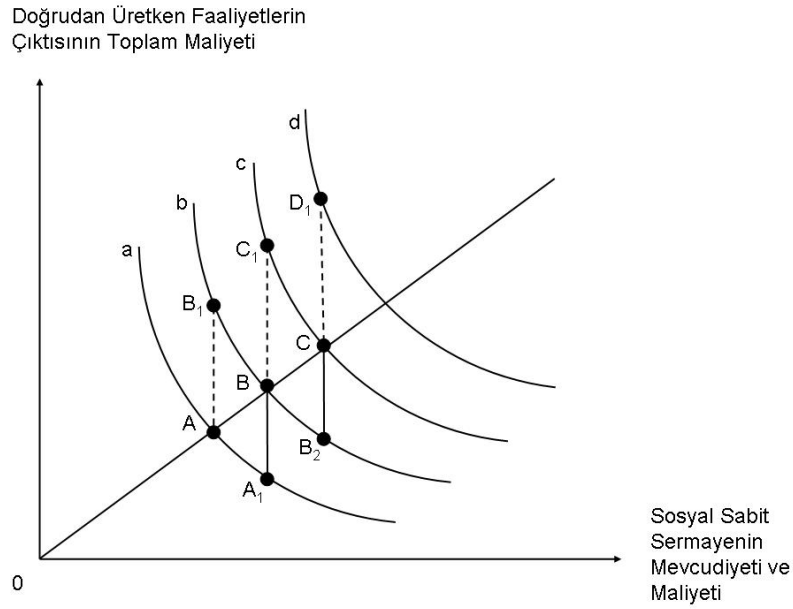
5.2.Hirschman'dan Hareketle Açıklama

5.2.1. Hirschman'ın Analizi

Albert Hirschman dengesiz büyüme stratejisini 1958 yılındaki çalışmasında açıklamıştır. Dengesiz büyüme stratejisi dengeli büyüme stratejisine karşı yapılan bir açıklama çabasıdır. Dengeli büyüme stratejisinin bir yorumuna göre, tek başına yapıldığında karlı olmayan yatırımlar birbirini tamamlayacak şekilde ve eşanlı olarak gerçekleştirilirse karlı hale gelmektedir. Albert Hirschman'a göre ise, az gelişmiş ülkeler gerek kaynak açısından gerekse teknik bilgi ve beceri açısından yetersizlikleri nedeniyle dengeli büyümeyi başaramaz, dengesiz büyümek zorundadır.

Hirschman (1958)'de yer alan açıklama Şekil 8'de gösterilmiştir. Şekil 8'deki orijinden çıkan doğru hem doğrudan üretken faaliyetlerine hem de sosyal sabit sermaye yatırımlarına eşanlı bir şekilde kaynak ayrıldığı dengeli büyüme yoludur. Hirschman (1958)'e göre, bu ülkeler hem kaynak açısından hem de teknik bilgi ve beceri açısından yetersizlikleri nedeniyle dengeli büyüme yolundan ilerleyemez. Söz konusu ülkeler ya şekilde $A_1B_2C...$ olarak gösterilen sosyal sabit sermaye fazlalığıyla veya $B_1B_2C...$ olarak gösterilen sosyal sabit sermaye kıtlığıyla büyüyebilir. Dengesiz büyüme stratejisinin buradaki anlamı, az gelişmiş bir ülkenin iki yatırım seçeneği arasında seçim yapması ve birine öncelik vermesidir. Diğer taraftan, bir seçeneğe öncelik vermek diğer seçeneği dışlamak değildir; bir seçeneğe öncelik vermek diğer seçeneğin de gerçekleşmesini mümkün kılmak anlamına gelir. Hirschman (1958) az gelişmiş ülkelerin kaynak kıtlığı ve teknik bilgi ve beceri yetersizliği nedeniyle dengeli büyümenin gerektirdiği ayrıntılı planlamayı yapamayacaklarını vurgulayarak, bu ülkelerin ya öncelikle altyapıya (sosyal sabit sermayeye) ya da öncelikle doğrudan üretken faaliyetlere kaynak ayırmaları gerektiğini açıklamıştır. Bir başka deyişle, bu ülkeler eşanlı bir yatırım hamlesi yerine bir sektöre öncelik vererek kaynak tahsisini gerçekleştirmelidir.

Şekil 8. Doğrudan Üretken Faaliyetlerin Sermayesinin ve Sosyal Sabit Sermayenin Dengeli ve Dengesiz Büyümesi

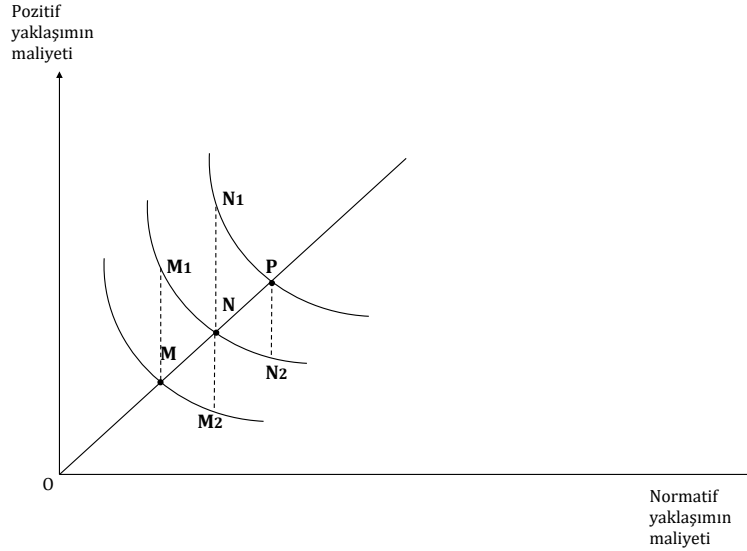

Kaynak: Hirschman (1958).

5.2.2. Hirschman'ın Analizinin Uyarlanması

Göçün iktisadi etkileri pozitif ve normatif bir yaklaşım kullanılarak ele alındığında yapılacak çıkarımlar önceki başlıklarda ele alınmıştı. Göç kabul eden bir ülke iki bakış açısı arasında seçim yapar ve birine öncelik verir. Önceki başlıkta da ifade edildiği gibi, bir seçeneğe öncelik vermek diğer seçeneği gözden çıkarmak anlamına gelmez; bir seçeneğe öncelik vermek diğer seçeneğin de gerçekleşmesini mümkün kılmak anlamına gelir. Bunu açıklamak üzere Hirschman (1958)'de yer alan şekil yeniden düzenlenerek temel alınabilir.

Şekil 9. Pozitif ve Normatif Yaklaşımlar Arasındaki Seçim

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 9'da dikey ekseninde pozitif bakış açısının maliyeti yatay ekseninde ise normatif bakış açısının maliyeti yer almaktadır. Yatay eksenindeki sağa doğru hareket göçün normatif bir yaklaşımla kabul edildiği anlamına gelir; kaynaklar göç edenlerin işleri için değer yargısına dayanan bir motivasyonla harcanmaktadır. Dikey eksenindeki yukarı yönlü hareket ise göçün pozitif bir yaklaşımla kabul edildiği anlamına gelir; göç edenlerin getirisine bakılarak karar verilmektedir. Konveks eğriler göçün sağladığı net gelir düzeyini temsil etmektedir. Konveks eğrinin yukarıya kayması gelir artışı olduğu anlamına gelmektedir. Orijinden çıkan doğru ise pozitif ve normatif yaklaşımların birlikte uygulandığı şekildeki MNP yolunu vermektedir.

Diğer taraftan, ülkelerin bu iki yaklaşımı birlikte uygulaması gerçekçi değildir. Örneğin, insani bir güdüyle göçmenleri kabul eden bir karar alıcı göçmenin ülkeye yapacağı katkı ile başlangıçta ilgilenmeyecektir. Tersine, ülkeye gelen göçmenin sunacağı katkıya göre eleme yapan bir otoritenin insani bir güdü ile yaklaşmadığı da ortadadır. Böylece, iki seçenek arasından birine öncelik vererek diğerinin mümkün kılınması amaçlanmaktadır. Örneğin, göç olgusuna pozitif yaklaşıldığında, göç edenlerin ülke ekonomisine katkısı dikkate alınarak göç edenler ülkeye kabul edilecektir. Böyle bir seçenek uygulandığında göç edenlerden göç sırasında bir getiri elde edildiği için konveks eğri yukarı kaymış ve M noktasından M1 noktasına gelinmiştir. Göç edenlerden getiri elde edildiği için ortaya çıkan gelir artışı sayesinde normatif yaklaşımın finansmanı mümkün hale gelmiştir. Böylece M1'den N'ye hareket edilmiştir. MM1N... ilk seçeneği açıklamaktadır. İkinci seçenekte ise öncelik normatif

yaklaşımına verilmektedir. Göç olgusuna normatif yaklaşıldığında, göç edenlerin ülke ekonomisine katkısı önemsenmeden insani kaygılarla göç edenler ülkeye kabul edilecektir. Böyle bir seçenek uygulandığında göç edenlerden göç sırasında bir getiri elde edilmediği için konveks eğri üzerinde hareket edilmiş ve M noktasından M2 noktasına gelinmiştir. Göç edenlerden getiri beklenmeksizin göçmenler kabul edildiği için diğer ülkeler arasında insani açıdan ulaşılan konum sayesinde potansiyel olarak üretken kaynaklar o ülkeye akmış ve konveks eğri yukarı kaymıştır. Bir başka deyişle, pozitif yaklaşımın getirisi mümkün hale gelmiştir. MM2N... ikinci seçeneği açıklamaktadır. Bu saptama elbette, göçmenlerin insani kaygılarla kabulü sonrasında üretken kaynakların ülkeye aktığı koşullarda geçerli olacaktır.

6. Sonuç

Göç olgusu Türkiye için güncel olarak önemli ve belirleyici bir konudur. Göçün iktisadi, sosyal, politik ve demografik açıdan neden olacağı etkilerinin, Türkiye'nin uzak olmayan geleceği için tayin edici sonuçlar yaratacağı savunulabilir. Bu çalışmada, göçün geniş bir yelpazede neden olabileceği etkiler arasında yalnızca iktisadi etkiler ele alınmıştır.

Çalışmanın amacı, göçün seçilmiş iktisadi etkilerinin pozitif ve normatif olarak ayrıştırması gerekliliğini göstermek ve bu ikisi arasındaki seçimin nasıl yapılabileceğini tartışmak olarak ifade edilmişti. Bu çerçevede şu sonuçlara ulaşılmıştır.

i) Göçün pozitif iktisat bağlamındaki etkileri örneğin üretim fonksiyonuna dayanılarak incelendiğinde en azından şu etkiler araştırılmalıdır: a) Göç edenlerin işgücü başına sermaye büyümesi üzerindeki etkisi, b) Göç edenlerin verimlilik büyümesi üzerindeki etkisi, c) Göç edenlerin işgücü büyümesi üzerindeki etkisi, d) Göç edenlerin işgücü başına sermayenin marjinal ürünü / işgücü başına sermayenin ortalama ürünü üzerindeki etkisi, e) Göçün sınırsız emek arzını çoğaltan etkisi, f) Göçün demografik fırsat penceresindeki kapanmayı geciktirici etkisi. Elbette sınırlandırılmış bir çerçevede ele alınmış olan bu etkiler, başka açıklamalar yapılarak çoğaltılabilir.

ii) Diğer taraftan, göçün etkileri yalnızca getiriler üzerinden pozitif bir yaklaşımla incelendiğinde, günümüzün kalkınma iktisadının temel kavramları ile konuşulmamış olacaktır. Günümüzün kalkınma iktisadı sorunlara insani gelişme ve kapsayıcı büyüme perspektifinden bakmaktadır. Bu perspektif ise normatiftir. Böylece göçün etkileri pozitif ve aynı zamanda normatif olarak ele alınmalıdır.

iii) Çalışmada elde edilen bir diğer sonuca göre, iktisadi bir kavramın yorumlanması pozitif veya normatif yorumlara göre değişir. Göç ile ilişkili açıklamalarda da aynı durum geçerlidir. Bir başka deyişle, eğer göç olgusu

normatif bir içerikle kapsayıcı büyüme veya insani gelişme açısından ele alınırsa yapılacak yorumlar farklı, pozitif bir içerikle ele alınırsa yapılacak yorumlar farklı olacaktır. Bu yorumlardan hangisinin geçerli olacağı veya hangisinin kabul edileceği ise tartışmalı bir durumdur. İki seçenek arasındaki seçim sorununun incelenmesi ek çalışmalar gerektirmektedir.

iv) Çalışmada göçün pozitif ve normatif olarak ayırt edilen etkilerinin Albert Hirschman'ın bakış açısı temelinde nasıl izah edilebileceği incelenmiştir. Elde edilen sonuca göre, eğer öncelikle normatif bir yaklaşımdan hareket edilirse, bunun sonucunda çoğalacak olan iktisadi kaynaklar ekonominin büyümesini sağlayarak pozitif yaklaşımın getirisini mümkün kılacaktır. Tersine, eğer öncelikle pozitif bir yaklaşımdan hareket edilirse, bunun sonucunda ortaya çıkacak olan gelir artışı normatif yaklaşımın finansmanını mümkün kılacaktır. Bu sonuç, politikacıların ya bir maliyet-fayda hesabı yaparak eleme ile göçmenlerin kabulüne karar vermesi ya da böyle bir hesaplama yapmaksızın insani sorunlar yaşadığı için gelen göçmenleri kabul etmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Diğer taraftan, bu senaryonun doğrulanması için göçmenlerin insani kaygılarla kabulüne üretken kaynakların ülkeye akışının eşlik ettiği kanıtlanmalıdır.

Çalışmada, ekonometrik veya istatistiksel bir analiz yapılmaksızın sadece teorik düzeyde yukarıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Böylece, çalışmanın olası katkısı, teorik olarak yapılan mevcut analizin, doğru bir indirgeme yapıldığı takdirde ekonometrik bir tahlil için de zemin oluşturmaya aday olmasıdır. Diğer taraftan, daha önce yöntem kısmında belirtildiği gibi bir uygulama çalışmasında söz konusu etkilerin kısa ve uzun dönem ayrımı ile ele alınması gereklidir.

Kaynakça

- Atkinson, A. B. (2009). Economics as a moral science. *Economica*, 79, 791-804.
- Cochran, K. (1974). Economics as a moral science. *Review of Social Economy*, 32(2), 186-195.
- Borjas, G. J. (1995). The economic benefits from immigration. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 3-22.
- Borjas, G. J. (2010). *Labor Economics*. Fifth Edition, New York: McGraw-Hill.
- Çilbant, C., Karabıyık, C. & Yalçınkaya, H. (2018). Göç ve verimlilik ilişkisi: Türkiye ve Avrupa Birliği örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 117-128 .
- Davis, D. R.&Weinstein D. E. (2002). Technological superiority and the losses from migration. *NBER Working Paper*, 8971, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w8971/w8971.pdf (Erişim tarihi: 06.12.2020).
- Ghatak, S. (1978). *Development Economics*. London: Longman Group Limited.
- Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. USA: Yale University Press.
- Huber, P., Landesmann, M., Robinson, C., & Stehrer, R. (2010). Migrants' skills and productivity: A European perspective. *National Institute Economic Review*, 213, R20-R34.

- International Organization for Migration. (2000). World Migration Report 2000. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2000_edited_0.pdf (Erişim tarihi: 05.04.2022).
- International Organization for Migration. (2021). *World Migration Report 2022*. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (Erişim tarihi: 05.04.2022).
- Kangasniemi, M., Mas, M., Robinson, C., & Serrano, L. (2012). The economic impact of migration: Productivity analysis for Spain and the UK. *Journal of Productivity Analysis*, 38(3), 333–343.
- Keynes, J. N. (1891). *The Scope and Method of Political Economy*. London: Macmillan and Co.
- Kirk, D. (1996). Demographic transition theory. *Population Studies*, 50(3), 361-387.
- Landry, A. (1934). *La revolution demographique*. Paris.
- Lewis, A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School*, 22, 139-191.
- Lewis, A. (1966). Sınırsız emek arzı ile iktisadi kalkınma. içinde (der: M. Berk, F. Görün & S. İlkin) *İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar*. Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi, 89-131.
- Meçik O., & Karabacak M. (2016). Türkiye ekonomisinde orta gelir tuzağı ve göç sorunsalına Rybczynski teoremi yaklaşımı. 2. *Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi, Konya, Türkiye, 23 - 25 Eylül 2016*, Bildiri Kitabı, 142-148.
- Meçik, O. & Koyuncu, T. (2020). Türkiye’de göç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Toda-Yamamoto nedensellik testi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2618-2635.
- Mert, M. (2021). Türkiye’de nüfus artış hızı ile kişi başına GSYH ilişkisi 1924-2018. *Avrasya Ekonometri, İstatistik ve Ampirik Ekonomi Dergisi*, 18, 78-99.
- Rothschild, K. W. (1993). *Ethics and Economic Theory*. Aldershot: Edward Elgar.
- Notestein, F. (1945). Food for the World. (Ed.) T. Schultz, Population: The long view. Chicago: University of Chicago Press.
- Rybczynski, T. M. (1955). Factor endowment and relative commodity prices. *Economica*, 22(88), 336-341.
- Thompson, W. (1929). Population, *American Journal of Sociology*, 34(6), 959-975.
- Tomohara, A. (2017). Does immigration crowd out foreign direct investment inflows? Tradeoff between contemporaneous FDI-immigration substitution and ethnic network externalities. *Economic Modelling*, 64, 40–47.
- UNDP (2016). *Özet 2016 İnsani Gelişme Raporu, Herkes İçin İnsani Gelişme*. Çeviren: Adnan Bıçaksız, UNDP.
- Ye, G., Wang, Y., Zhang, Y., Wang, L., Xie, H., Fu, Y., v& Zuo, J. (2019). Impact of migrant workers on total factor productivity in Chinese construction industry. *Sustainability*, 11(3), 926.